

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi*

Substantiation of Paper Money According to Islamic Law

Oğuzhan KUNDAK**

Öz: Para: Mal ve hizmetlerin mübadelesinde, biriktirilmesinde ve bunların kıymet belirlemede bir vasıta. Geçmişten günümüze kadar buğday, hurma, post, mızrak ve balta gibi metaller; demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenler; süftece gibi kıymetli evraklar, banknot gibi kâğıtlar ve dijital varlıklar para olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca kullanılan bu paralar, iktisat literatüründe genellikle mal para, madeni para, temsili para ve itibari para ayrımıyla tasnif edilirken fıkıh literatüründe hilkatene para ve ıstilahî para tasnifiyle ele alınmıştır. Ortaya çıkışı ve kullanım yaygınlığı diğerlerine göre daha yakın bir tarihte vaki olan banknotların değer ölçüsü olma niteliği, yapısı ve çeşidi iktisat literatüründe birçok noktada belirlilik arz ederken İslâm hukukunda tartışmalıdır. Bu makalede banknotların İslâm hukukuna göre para niteliği taşıyıp taşımadığı, şayet para ise hangi yapı ve çeşitte bir para olduğu incelenmiştir. Bu doğrultuda iktisat bilimi ve fıkıh literatüründeki para tarihi, teorisi ve çeşitleri araştırılmış ve uluslararası para sistemi göz önünde bulundurularak kâğıt para, İslâm hukukuna göre temellendirilmiştir. Sonuç itibariyle banknotların ıstilahî olarak değer ölçüsü niteliği taşıdığı, tedavüle sürülüş şekline göre hükme tabi olması gerektiği ve dinar, dirhem, fülûs vb. diğer paralardan farklı şekilde kâğıt para olarak müstakil bir para olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda uluslararası para sisteminde 1973 öncesi doğrudan veya dolaylı bir şekilde altın, gümüş veya her ikisi karşılığında temsili para olarak tedavüle sürülen kâğıt paralar, değer ölçüsü bakımından ıstilahî fakat hükmü bakımından hilkatene para; 1973 sonrası yani günümüzde, kıymetini kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden alacak şekilde itibari para mahiyetinde tedavüle sürülen kâğıt paralar ise hem değer ölçüsü hem de hükmü bakımından ıstilahî para hükmünde değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Banknot, Kâğıt Para, Fülûs, İstilahî Değer, Uluslararası Para Sistemi.

Abstract: Money: It is a means of exchanging and accumulating goods and services and determining their value. From past to present, commodities such as wheat, dates, hides, spears, and axes; metals such as iron, copper, gold and silver, negotiable instruments such as suftece, papers such as banknotes, and digital assets have been used as money. While these money kinds used throughout history are generally classified as commodity

* Bu makale halen devam etmekte olan “Vadenin Para Borçlarına Etkisinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi” adlı doktora çalışmamızdan üretilmiştir.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, oguzhan.kundak@marmara.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-0917-5187

money, metallic money, receipt money and fiat money in the economic literature, they are classified as *hilqaten/created money* and *istilahî/terminologically money* in *fiqh* literature. *Hilqaten* money are currency that have a dual nature as both goods and money, as they derive their value from their own intrinsic value. Those minted from gold were used in circulation as *dinars*, those minted from silver as *dirhams*, and those with a low contribution of other metals in these coins were used in circulation as *magşuş* (*mağlûbu'l-giş*) money. *Istilahî* money is money that has become a measure of value when people say, “This is money” and derives its real value from an external value, not from its own intrinsic value. Those minted from metals other than gold and silver were used in circulation under the names of *fûlûs* and those with a more contribution of other metals in these coins were used in circulation as *magşuş* (*ğâlibu'l-giş*) and *settûka*. Paper money, which became widespread in the 19th century, was built within a system by the economically and politically powerful states of the period, and the way in which paper money would be put into circulation was determined by international principles. In this context, from the beginning, the world paper money system generally went through four phases and took its current form. These are respectively; pre-1875 bimetalism gold and silver standard; monometallism only gold standard from 1875-1944; between 1944 and 1973 it was the gold exchange standard and after 1973 it was only the paper money standard. Before 1875, paper money in bimetalism standard system, that is, banknotes, was put into circulation as representative money in exchange for gold and silver. In the monometallism standard between 1875 and 1944, banknotes were put into circulation as representative money only in exchange for gold. In the gold exchange standard between 1944 and 1973, known as the Bretton Woods system, paper money was put into circulation in exchange for the dollar, which derived its value from gold. Thus, banknotes were traded in the markets as representative money, taking their value directly from dollars and indirectly from gold. In the current paper money standard, which is called the flexible exchange rate system after 1973, paper money is used in circulation as fiat money, deriving its value from its purchasing power only to the extent of the power of the authority that puts it into circulation. In this context quality of being measure of value, structure and kind of banknotes which emerged and spread more recently than others are explicit at many points in the economic literature, they are controversial in Islamic law. In this article, it is examined whether banknotes qualify as money according to Islamic law and, if so, what type and structure of money they are. In this context, the history, theory, and types of money have been analyzed in the economics and *Fiqh* literature and banknotes was substantiated in Islamic law with consideration the international monetary system. As a result, banknotes are *istilahî* a measure of value, should be subject to *ijtihad* according to the way it is put into circulation and it has been determined that it is a separate money as paper money, unlike *dinar*, *dirham*, *fulûs* etc. In this respect, paper money, which was put into circulation as receipt money directly or indirectly in exchange for gold, silver or both before 1973, should be evaluated as *istilahî* money in terms of value measure but is *hilqaten* money in terms of provision; after 1973, namely today, paper money that is put into circulation as fiat money in a way that derives its value from the power of the authority that puts it into circulation should be evaluated as *istilahî* money in terms of both value measure and provision.

Keywords: Islamic Law, Banknote, Paper Money, Fulûs, Terminologically/Istilahî Value, International Monetary System.

Giriş

Para mefhumu ve para olarak kullanılan şeyler paranın saklanması, naklinin, taşınmasının, cüzlere ayrılmasının ve biriktirilmesinin zorluğu ölçüsünde her geçen gün en somut halinden soyutlaşarak tarihsel dönüşümüne devam etmektedir. İşlevsellik hiyerarşisi doğrultusunda kronolojik açıdan bakılırsa ilk dönemlerde ihtiyaç fazlası olarak sahip olunan eşyaların değiş tokuş yapılmasıyla trampa ekonomisi ortaya çıkmış, sonraları ise tuz, buğday, hurma, post, balta, papağan tüyü, balık, çivi ve deniz taşı gibi nesnelere; demir, bronz, bakır, altın ve gümüş gibi madenler ve altın ve gümüşü temsil eden banknotlar para olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise değerini kendisini tedavüle süren otoritenin gücü ve para politikalarından alan itibarî paralar, para olarak kullanılmaktadır.¹

Tarihsel süreç incelendiğinde dünya tarihinde Sanayi Devrimi'yle birlikte daha öncesinde görülmediği kadar birçok alanda köklü değişim meydana gelmiştir. Bu durum para kavramında da etkisini göstermiş ve kadim bir geçmişe sahip olan madeni paraların yerine yeni bir şey olan banknotlar, uluslararası sistem dahilinde asli para olarak kullanılabilir hale gelmiştir. Banknotların değer ölçüsü olma niteliği, yapısı ve çeşidi modern iktisat literatüründe belirli iken, yeni bir para çeşidi olmasından ötürü İslâm hukukuna göre pek çok noktada belirsizliğini hala korumaktadır. Nitekim bu belirsizlik fıkıh bilginlerini ve araştırmacılarını banknotların para olup olmadığı şayet para ise hangi çeşit bir para olduğu noktasında çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede çağdaş dönemde İngilizce, Arapça ve Türkçe olmak üzere birçok makale, kitap, tez ve sempozyum çalışmaları yapılmış ve banknotlarla ilgili ticaret malı mıdır, kıymetli evrak mıdır yoksa para mıdır; şayet para ise altın mı, fels mi veyahut müstakil bir para mıdır şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Netice itibarıyla, çoğunluğa göre banknotların para olduğu tespit edilmiş fakat yapılan tespit tutarlı ve sistematik bir düzlemde analiz edilememesi sebebiyle banknotların hangi çeşit bir para olduğu ve hangi hükümlere tabi olması gerektiği konusu hala belirlenememiştir. Nitekim bu belirsizlik makalede değinileceği üzere birçok konuda kâğıt parada tercih edilmesi gereken hükümlerin isabetli sonuçlar doğurmasını engellemiş ve bu konudaki tartışmalar günümüze kadar kısır bir döngü etrafında cereyan etmiştir.

Tespit edildiği kadarıyla modern kaynaklarda konuya dair literatüre birbirinden değerli katkılar sunan birçok çalışma yer almaktadır. Bütün çalışmalara yer verilmesinin makale kapsamını aşacak olması sebebiyle burada sadece daha önemli gördüğümüz bazı çalışmalara yer verilecektir. Nitekim Türkçe kaleme alınan eserlerden Ece Akdoğan'ın "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği",² Hasan Bardakçı'nın "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi"³ ve Mert Yılmaz Özbaş'ın "Elektronik Para ve

1 Umut Evlimoğlu ve Tolga Umut Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy 2 (2018): 171.

2 Ece Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, sy 1 (2020).

3 Hasan Bardakçı, "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi", *Avrasya Dosyası* 13, sy 1 (2022).

Sanal Para: Bitcoin Geleceğin Para Birimi Olabilir mi?”⁴ adlı makaleleri; Mehmet Sıddık Yurtçiçek’in “Hukuki Açından Elektronik Para”⁵ adlı doktora tezi ve Halil Seyidoğlu’nun “Uluslararası İktisat”⁶ adlı kitabı iktisat literatüründeki para mefhumu, sistemi, standardı, teorisi, tarihi ve çeşitleri hakkında bilgiler vermesi açısından literatüre önemli katkılar sunmuştur. Bu doğrultuda Mikail Altan ve Suna Akten Çürük’ün “Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz”⁷ adlı sempozyum bildirisi; Abdülaziz Bayındır’ın “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kâğıt Paralar”⁸ ve Ömer Faruk Tekdoğan’ın “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”⁹ adlı makaleleri; Necmeddin Güney’in “İslami Finans ve Finansal Teknolojiler” adlı kitap içerisinde yer alan “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”¹⁰ adlı kitap bölümü, Yusuf Erdem Gezgin’in “Fikhî Açından Altın Mübadele İşlemleri”¹¹ ve Ali Keleş’in “İslâm’a Göre Para Kavramı”¹² adlı doktora tezleri ve İSAV tarafından 1984 yılında düzenlenmiş olan “Para, Faiz ve İslâm” adlı sempozyum İslam hukukundaki para ve faiz mefhumu, sistemi, standardı, teorisi, tarihi ve çeşitleri hakkında iktisat literatüründeki para anlayışı ile mukayeseli bir şekilde bilgiler vermesi açısından literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Konuya dair İngilizce yazılan çalışmalardan Adam Abdullah’ın “The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham”,¹³ Muhammad Irkham Firdaus’ın “The Concept of Money According to the Thought of Ibn Taymiyah and Imam Ghazali and its Implementation in the Economic Field”¹⁴ ve Chapra’nın “Monetary Management in An Islamic Economy”¹⁵ adlı makaleleri özellikle İslâm hukukundaki para standardının ve tasnifinin temellendirilmesi ve klasik dönem fıkıh literatüründeki para anlayışının ortaya konulmasına katkı sağlanması bakımından önemli bir yere sahiptir.

4 Mert Yılmaz Özbaş, “Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğin Para Birimi Olabilir Mi?”, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, sy 1 (2019).

5 Mehmet Sıddık Yurtçiçek, “Hukuki Açından Elektronik Para” (Doktora, Marmara Üniversitesi, 2012).

6 Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat* (Ankara: Güzem Yayınları, 1986).

7 Mikail Altan ve Suna Akten Çürük, “Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz”, *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* içinde (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012).

8 Abdülaziz Bayındır, “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, sy 2 (2012).

9 Ömer Faruk Tekdoğan, “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sy 59 (2020).

10 Necmeddin Güney, “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”, içinde *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler* (Konya: NEU Yayınları, 2020).

11 Yusuf Erdem Gezgin, “Fikhî Açından Altın Mübadele İşlemleri” (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019).

12 Ali Keleş, “İslâm’a Göre Para Kavramı” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1998).

13 Adam Abdullah, “The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy 1 (2020).

14 Muhammad Irkham Firdaus, “The Concept of Money According to the Thought of Ibn Taymiyah and Imam Ghazali and its Implementation in the Economic Field”, *Journal of Islamic Economic Law* 4, sy 2 (2020).

15 Muhammed Umer Chapra, “Monetary Management in an Islamic Economy”, *Islamic Economic Studies* 4, sy 1 (1996).

Arapça hazırlanmış olan çalışmalardan ise Mohamad Abulaziz Alshami'nin "İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı"¹⁶ adlı yüksek lisans tezi; Ahmed el-Hasenî'nin "el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî",¹⁷ Yusuf Dâvud'un "Teğayyüri'l-kıymeti's-ş-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye",¹⁸ Halifî İsa'nın "Kıymetü'n-nukûdi'l-âsâr ve'l-ilâc",¹⁹ Ali Ahmed es-Sâlûs'un "İstibdâlu'l-nukûd ve'l-ümlât",²⁰ Muhammed Osman Şübeyr'in "el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra"²¹ adlı kitapları; Mecmeu'l-Fıkhi'l-İslâmi'nin 1985'ten bu yana kadar düzenlediği sempozyum, konferans ve ilmî toplantı bildirimleri ve Halid b. Abdullah el-Muslih'in "et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fıkhi'l-İslâmî"²² adlı doktora tezi çalışmaları özellikle fıkıh literatüründeki felsler ile modern dönemdeki kâğıt para ilişkisini ve banknotların değer ölçüsü taşıyıp taşımadığı analizlerine yer vermesi açısından önemli çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda kaleme almış olduğumuz bu makalede kâğıt para İslâm hukukuna göre hangi çeşit bir paradır sorusundan yola çıkılmış, konuya dair belirlenen iktisat ve fıkıh literatüründeki çalışmalar para tarihi, teorisi, standardı ve çeşitleri çerçevesinde uluslararası para sistemi göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Böylelikle diğer çalışmalardan farklı olarak para hem iktisat hem de fıkıh perspektifiyle değerini bizzat öz kıymetinden alıp almamasına yani öz değeri ile piyasa değerinin birbirinden farklı olmasına göre tasnif edilmiş, isabetli ve tutarlı bir düzlemde İslâm hukukuna göre temellendirilmiş ve literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir.

1. Para Kavramı

Sözlükte karşılık, ücret, bedel, fiyat, değer, paha ve kıymet gibi manalara gelen para kelimesi,²³ Türkçe 'ye, Farsça "parça" anlamına gelen "pare" kelimesinden geçmiştir.²⁴ Terim anlamı olarak birçok tanımı olmakla birlikte genellikle "devlet tarafından bastırılan, üzerinde değeri yazılı olan kâğıt veya metalden ödeme aracı olan şey, nakit,"²⁵ "mal ve

16 Mohamad Abulaziz Alshami, "İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2017).

17 Ahmed el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 1. bs (Şam: Dâru'l-Fikr, 1999).

18 Yusuf Dâvud, *Teğayyüri'l-kıymeti's-ş-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye* (Kahire: el-Mâ'hedu'l-âlemi li'l-Fikri'l-İslâmî, 1999).

19 Halifî İsa, *Kıymetü'n-nukûdi'l-âsâr ve'l-ilâc*, 1. bs (Amman: Dâru'n-Nefâis, 2011).

20 Ali Ahmed es-Sâlûs, *İstibdâlu'l-nukûd ve'l-ümlât* (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1985).

21 Muhammed Osman Şübeyr, *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, 6. bs (Amman: Dâru'n-Nefâis, 2007).

22 Halid b. Abdullah el-Muslih, "et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fıkhi'l-İslâmî" (Doktora Tezi, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 2004).

23 Collins Cobuild, "Collins Cobuild Compact English Learner's Dictionary" (Glasgow: Harper Collins Publishers, 2004), 482; Ahmed b. Muhammed Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi'ğaribi's-Şerhi'l-kebir*, 2. bs, c. 1 (Kahire: Dâru'l-Mearif, 2016), 84.

24 Ali Akyıldız, "Para", *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 163.

25 el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 30-32; TDK Türkçe Sözlük, "Para", t.y., <https://sozluk.gov.tr/>.

hizmet alımlarında veya borç ödemelerinde kullanılan, toplumda kabul görmüş ortak değişim aracı ve değer ölçüsü”²⁶ ve “ticari bir mübadelede malın bedeli konumunda olan ve şahısların zimmetinde borç olarak sabit olma özelliği taşıyan mallar”²⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Tanımlarda da görüldüğü üzere bir şeyin para olarak addedilebilmesi için mübadele, ortak değer ölçüsü ve tasarruf aracı olma fonksiyonlarına sahip olması gerekmektedir. Nitekim bu fonksiyonları hakiki manada işlevini yerine getirebilmesi için aynı zamanda paranın olabildiğince dayanıklı, değer istikrarına sahip, saklanabilir, kolay taşınabilir, bölünebilir, zor taklit edilebilir, tekdüze ve nadir bulunabilir olması da gerekmektedir.²⁸

Paranın mübadele aracı olması, mal ile malın değiştirilmesi yerine, mal ile paranın değiştirilme kolaylığını sağlaması ve alışverişte ödeme aracı olmasını; ortak değer ölçüsü olması, malların alınıp satılma değeri olan semenin, fiyatın ve kıymetin belirlenmesinde vasıta olmasını; tasarruf aracı olması ise servet biriktirme yani paranın satın alma gücünün biriktirilmesi için araç olmasını ifade etmektedir.²⁹

2. Modern İktisat Bilimine Göre Para Çeşitleri

İktisat literatüründe para, kullanıldığı sistem dahilinde yaygınlığına göre asli ve yardımcı para; ödeme aracı olarak kabul mecburiyeti bulunup bulunulmamasına göre kanuni ve ufaklık para; yapısına göre madeni ve kâğıt para; elde bulundurulmasına göre ise nakit, kaydı ve dijital para olmak üzere çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır.³⁰ Burada para, bizim yaptığımız tasnif ile değerini bizzat kendi öz kıymetinden alıp almamasına ve zamanla evrilmesine göre mal para, madeni para, temsili kâğıt para ve itibarî kâğıt para şeklinde incelenecektir.

Mal paralar tuz, buğday, hurma, kürk, altın ve gümüş gibi maddelerin para olarak kabul edilmesiyle ihtiyaçları gidermede vasıta yani ara mal olarak kullanılan paralardır.³¹ Bu paralar hem mal hem de para olarak kıymetinin olması bakımından çifte değere sahip olmasıyla kıymetini bizzat kendi öz değerinden almaktadır.³² Madeni paralar ise sahip olduğu özel vasıfla kıymetini bizzat kendi maden değerinden alan altın ve gümüş veya her ne kadar

26 Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, *Para, Faiz ve İslam* içinde (İstanbul: İSAV Yayınları, 1992), 7-10.

27 Muhammed b. Ahmed Serâhî, *el-Mebsût*, c. 14 (Beyrût: Dâru'l-Mârifê, 1989), 2; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, c. 1 (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 122.

28 Altan ve Çürük, “Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz”, 32-33; Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 19.

29 Keleş, “İslâm'a Göre Para Kavramı”, 111-14; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 40-45.

30 Mükerrrem Hiç, *Para Teorisi ve Politikası*, 9. bs (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994), 5-13; Özbaş, “Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğin Para Birimi Olabilir Mi?”, 87-97.

31 Sadı Uzunoğlu, *Para ve Döviz Piyasaları*, 3. bs (İstanbul: Literatür Yayınları, 2007), 92; İzgi Özkan, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy 9 (1978): 87-106.

32 Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 10-11; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 101-2.

az da olsa maden değeri olmasına rağmen asıl kıymetini harici bir vasıftan alan demir, bakır, nikel, tunç ve bronz gibi madenlerden darp edilen paralardır.³³

Temsili kâğıt paralar, üzerinde yazılı olan rakam karşılığında bizzat altın veya gümüş tesliminin yapılacağı teminatının verildiği paralardır.³⁴ Bu paraların biziatihi kendi değerleri yok denecek kadar az olup kıymetini kendi değerlerinden çok daha yüksek olan temsil ettikleri şeyin değerinden almaktadır.³⁵ İtibari kâğıt paralar ise temsili paralardan farklı olarak kıymetini herhangi bir madenden veya eşyadan almayan bilakis, değerini kendisini tedavüle süren otoritenin gücü ve para politikaları doğrultusunda alım gücünden alan paralardır.

Bu bağlamda mal paraların mal değeri, madeni paraların maden değeri ve temsili paraların da temsil ettikleri şey cinsinden sabit bir şekilde somut değerleri var iken, itibarî paraların resmi otoriteden gelen soyut değerleri ve yok denecek kadar az olan kâğıt değerleri hariç kendi zatlarında hakiki bir değerleri veyahut temsil ettikleri somut bir kıymetleri yoktur.³⁶ Sadece bir kâğıt parçası olan bu paraların tedavülde olmasının yegane sebebi, devletin bu kâğıtları hukuki düzenlemeler³⁷ çerçevesinde yasal ödeme aracı olarak ilan etmesi ve insanların bunu icbarî veya ihtiyarî olarak kabul etmesidir.³⁸

3. İslâm Hukukuna Göre Para Çeşitleri

İslâmiyet gelmeden önce Arap Yarımadası'nda para ve maden değeri birbirine eşit olan Bizans altın parası dinar ve İran gümüş parası dirhem para olarak piyasalarda kullanılmaktaydı. İslâm'ın gelmesiyle birlikte Hz. Peygamber, tedavül şekli ve kullanımına dair usulsüzlükleri bertaraf edecek birtakım düzenlemeler dışında, herhangi bir değişikliğe tâbi tutmaksızın tedavüldeki bu paraların kullanımına izin vermiştir. Hz. Peygamber sonrasında ise Hulefâ-yi Râşidîn devrinde Müslümanlara ait para basma teşebbüslerinde bulunulmuş, lakin geniş çerçevede uygulamaya konulamamış ve bu paraların kullanımına devam edilmiştir. Nitekim tartı, nakış, şekil ve umumi olarak piyasalara hâkim olacak şekilde Müslümanlara özgü ilk para, Emevî Devleti hükümdarı Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) tarafından saf altın ve gümüşten darp edilerek Hicrî ilk asrın son çeyreğinde piyasalara sürülmüştür. Bu tarihten sonra Müslümanlar kurdukları devletlerde, yaşadıkları bölgelerde ve oluşturdukları medeniyetlerde kendilerine özgü paralarını darp etmiş ve tedavüle sürmüştür.³⁹ Bu

33 Bayındır, "Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kâğıt Paralar", 15-20; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 107-14.

34 Temel Ergun, *Makroekonomiye Giriş*, 1. bs (Ankara: Detay Yayıncılık, 2013), 127.

35 Evlimoğlu ve Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımından Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", 170.

36 Muzaffâr Ünsal, *Makro İktisat*, 11. bs (Ankara: Murat Yayınları, 2017), 569.

37 Yurtçiçek, "Hukuki Açından Elektronik Para", 5-11.

38 Muhammet Akdiş, *Para Teorisi ve Politikası* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2011), 9-10.

39 Ebû Muhammed el-Makrîzî, *Kitâbu resâilî'l-Makrîzî*, 1. bs (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1998), 157-60; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 2 (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003), 985-86; Ebû Zeyd İbn Haldûn, *Kitâbu tarihi İbn Haldûn*, 1. bs, c. 1 (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 322; Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 4. bs, c. 5 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 37-46.

doğrultuda İslâm tarihinde Müslümanlar tarafından kullanılan tüm para çeşitleri, doğal olarak fenni ve dini ilimlere konu olmuş ve klasik fıkıh literatüründe paralar; hilkaten paralar ve istilahî paralar olmak üzere iki sınıfta değerlendirilmiştir.⁴⁰ Hilkaten paralar, kıymetini bizzat kendi öz değerinden almasıyla hem mal hem de para olarak çifte vasfa sahip olan paralardır.⁴¹ Altından darp edilenler dinar, gümüşten darp edilenler dirhem ve bu paralardaki diğer madenlerin katkı oranı az olanlar ise mağşuş (mağlûbu'l-gış) para ismiyle tedavüle kullanılmıştır.

İstilahî paralar insanların semen vasfını vermesiyle⁴², bir anlamda insanların “Bu paradır” demesiyle değer ölçüsü olma vasfını kazanan ve asıl kıymetini kendi öz değerinden değil harici bir değerden alan paralardır.⁴³ Altın ve gümüş dışındaki madenlerden darp edilenler fels, dinar ve dirhemlere karıştırılan altın ve gümüş dışındaki madenlerin oranı fazla olanlar ise mağşuş para (ğâlibu'l-gış) ve settûka⁴⁴ isimleriyle tedavüle kullanılmıştır.

Zikredilen tasnif doğrultusunda iktisat literatüründe kâğıt paranın değer ölçüsü olması ve hangi çeşit bir para olduğu bir sistem dahilinde belirli iken, İslâm hukukunda hala belirsizliğini korumaktadır. Çünkü kâğıt para bir sistem dahilinde ilk olarak Avrupa’da yaygınlaşmış⁴⁵ ve oradan İslâm dünyasına intikal etmiştir. Nitekim kâğıt para İslâm tarihinde ilk defa Osmanlı Devleti tarafından altın ve gümüşü temsil edecek şekilde “kâime-i mu‘tebere-i nakdiyye” ismiyle milâdî 1840 yılında tedavüle sürülmüştür.⁴⁶ Ancak, ilk defa tedavüle sürülmesinden ötürü istikrar sağlayamaması, bu tarihten sonra kâğıt paranın farklı tedavül şekillerinin ortaya çıkması ve alana dair sistematik çalışmaların yapılamaması gibi sebeplerle İslâm hukukunda banknotların değer ölçüsü yani para olup olmadığı ve para olarak kabul edilirse hangi çeşit bir para olduğu konusu belirsizlik oluşturmuştur. Nitekim ileride açıklanacağı üzere bu belirsizliğin en temel sebebi para sisteminin uluslararası nitelik kazanması ve kâğıt paranın Osmanlı Devleti’ndeki şeklinden daha farklı bir yapıya

40 Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Mecmû‘atü resâ‘ili İbn ‘Âbidîn*, c. 2, t.y., 63; Serâhsi, *el-Mebsût*, 1989, 14:14; Muhammed b. Ahmed Serâhsi, *el-Mebsût*, c. 12 (Beyrût: Dâru’l-Mârifetü, 1989), 183,200.

41 Firdaus, “The Concept of Money According to the Thought of İbn Taymiyah and İmam Ghazali and its İmpelemation in the Economic Field”, 126; Abdullah, “The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham”, 5-12; el-Hasenî, *el-Evrâku’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*, 147-50.

42 Muhammed Ali Çağlar, “İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyyet)” (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 16-22.

43 el-Muslih, “et-Tedahhumü’n-nakdî fi’l-fikhi’l-İslâmî”, 56-58; Güney, “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”, 7.

44 el-Hasenî, *el-Evrâku’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*, 90; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5:72.

45 Kâğıdın ilk üretildiği yer ve sistematik olmayarak kullanıldığı Çin ile karıştırılmamalıdır. Bknz: Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, sy 2 (1985): 247-48.

46 TCMB, “Kâğıt Paranın Tarihçesi”, t.y., 2-3, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d189b219-fe71-40bf-9754-6a5f7d0a65eb/KagitParaTarihce.pdf?MOD=AJPERES#:~:text=%C4%B01k%20k%C3%A2%20%C4%9F%C4%B1t%20paran%C4%B1n%201690'l%C4%B1,kurulmas%C4%B1%20ile%20de%20yayg%C4%B1nla%C5%9Ft%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20g%C3%B6r%C3%BClmektedir>.

evrilmesidir. Bu sebeple dünya kâğıt para sisteminin işleyişi, evrilişi ve güncel hali belirtilmeden kâğıt para İslâm hukukuna göre temellendirilemeyecektir.

19. yüzyılda yaygınlık kazanan kâğıt para, dönemin iktisadi ve siyasi yönden güçlü devletleri tarafından bir sistem dahilinde inşa edilmiş ve kâğıt paranın ne şekilde tedavüle sürüleceği uluslararası prensiplerle belirlenmiştir.⁴⁷ Bu bağlamda başlangıç itibarıyla dünya kâğıt para sistemi genel olarak dört evreden geçmiş ve günümüzdeki halini almıştır. Bunlar sırasıyla; 1875 öncesi çift maden altın ve gümüş standardı; 1875-1944 arası tek maden altın standardı; 1944-1973 arası altın kambiyo standardı ve 1973 Sonrası sadece kâğıt para standardıdır.⁴⁸ Bimetalizm diye adlandırılan 1875 öncesi çift maden standardında kâğıt para yani banknotlar altın ve gümüş karşılığında temsili para olarak tedavüle sürülmüştür. Monometalizm diye isimlendirilen 1875-1944 arası tek maden standardında ise banknotlar, sadece altın karşılığında temsili para olarak tedavüle sürülmüştür.

Bretton Woods sistemi olarak bilinen 1944-1973 arası altın kambiyo standardında kâğıt paralar değerini altından alan dolar karşılığında tedavüle sürülmüştür. Böylelikle banknotlar kıymetini doğrudan dolar, dolaylı yoldan ise altından alarak temsili para mahiyetinde piyasalarda işlem görmüştür. Dalgalı kur sistemi diye isimlendirilen 1973 sonrası yani günümüz kâğıt para standardında ise kâğıt para, kıymetini sadece kendisini tedavüle süren otoritenin gücü ve para politikalarının istikrarı ölçüsünde alım gücünden alarak itibarî para mahiyetinde tedavülde kullanılmaktadır.⁴⁹

4. İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Değer Ölçüsü

Semeniyet vasfının olup olmaması noktasında modern fıkıh literatüründe banknotları şer'î para olarak kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere iki yaklaşım ortaya çıkmış ve bu çerçevede banknotların mahiyetine dair çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

4.1. Banknotların Değer Ölçüsü Varfına Sahip Olmadığı Görüşü

Bu yaklaşıma göre banknotlar değer ölçüsü varfına sahip olmayarak fikhî açıdan para niteliği taşımamaktadır. Çağdaş fıkıh ve iktisat bilginlerinden İbn-i Bedrân, (ö. 1346/1927),⁵⁰ Ahmed el-Hüseynî (ö. 1332/1914),⁵¹ Mûti' (ö.1354/1935)⁵² ve Muhammed Uleyş (ö.

47 Chapra, "Monetary Management in an Islamic Economy", 3-10.

48 Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 93-105; Bardakçı, "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi", 5-10; Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 529-35.

49 Bknz: Gezgın, "Fikhî Açından Altın Mübadele İşlemleri", 24-30; Necmeddin Güney, *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler* (Konya: NEU Yayınları, 2020), 4-5; Keleş, "İslâm'a Göre Para Kavramı", 10-27; Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 197-205.

50 Abdulkâdir İbn Bedrân, *el-Ukûdü'l-Yakûtiyye*, 2. bs (Kahire: Mektebetü's-Siddâvî, 1992), 225.

51 Ahmed b. Ahmed el-Hüseynî, *Behcetü'l-müşâk*, 1910, 67.

52 Muhammed Mutî', *Fetava's-şeyh Bahit el-Mutî*, c. 1 (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013), 110.

1299/1888)⁵³ bu yaklaşımı savunmaktadır.⁵⁴ Çünkü esnâf-ı sitte hadisinde⁵⁵ sarîh bir şekilde ifade edildiği üzere semeniyyet vasfına sahip olma özelliği illet-i kâsıra⁵⁶ olarak sadece altın ve gümüşe mahsustur. Şayet altın ve gümüş dışındaki şeylerde de semeniyyet olmuş olsaydı, mutlaka naslarda ifade edilirdi. Nitekim fıkıh literatüründe ceza hukukundaki diyetlerin, telef olunan şeylerin tazmin edilmesinin ve eşya kıymetini belirleme ölçüsünün sadece altın ve gümüş olduğu da sarîh bir şekilde sabittir. Bu sebeple geçmişte kullanılan felşlerde olduğu gibi her ne kadar mübadele vasıtası olarak kullanılırsalar dahi altın ve gümüşün dışındaki hiçbir şey⁵⁷ semeniyyet vasfına sahip değildir.

Fıkıh literatüründe zikredilen ribevî malların ribâ illeti olan keylîlik, veznîlik, semeniyyet veya gıda maddesi (taâm) olma gibi vasıflar banknotlarda bulunmamaktadır. Banknotların para olarak nitelendirilmesi sadece mecazi bir isimlendirmedir. Çünkü kıymetleri hakiki değil lafzî, örfî yani istilâhîdir ve hükümetlerin devrilmesinde, devletlerin yıkılmasında veya kendileriyle teamülün bırakılması durumunda değerlerini tamamen yitirmektedir. Dolayısıyla isimlendirilmesinin ve kıymetinin mecazi olduğu şeyleri şer'î para olarak vasıflandırıp banknotlarda semeniyyet vasfının varlığını kabul etmek ve bu çerçevede hüküm bina etmek isabetli bir yaklaşım değildir.⁵⁸

4.2. Banknotların Değer Ölçüsü Vasfına Sahip Olduğu Görüşü

Bu yaklaşıma göre banknotlar değer ölçüsüne sahip olarak fikhî açıdan paradır. Abdullah b. Zeyd Âli Mahmud (ö. 1417/1997),⁵⁹ Ahmet ez-Zerkâ (ö. 1420/1999),⁶⁰ Yûsuf el-Karadâvî (ö. 1444/2022),⁶¹ Vehbe ez-Zühaylî (ö. 1436/2015),⁶² Ali Ahmed es-Sâlûs (ö. 1445/2023),⁶³ Muhammed Şübeyr,⁶⁴ İbni Menî',⁶⁵ Takî Osmânî,⁶⁶ Muhyiddin el-Kara-

53 Muhammed Uleyş, *Fethu'l-Âli el-Mâlik*, c. 1 (Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.), 164-65.

54 el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 165-66; Dâvud, *Teğayyüri'l-kıymeti's-şirâ'iyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 150-52.

55 Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2010), blm. Müsâkât; Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî* (Kahire: Dâru'l-Fecr, 2011), Büyû'.

56 Halit Çalış, "Kâsır İletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 4, sy 4 (2005): 75-80.

57 Bknz: Yusuf Erdem Gezgin, "Fikhî Açıdan Altının Para veya Meta' Olma Niteliği", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy 2 (2020): 156-79.

58 el-Muslih, "et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî", 70-71; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 165-68.

59 Abdullah b. Zeyd Âli Mahmûd, *Mecmûatü'r-resâil*, 3. bs, c. 4 (Doha, 2015), 65.

60 Ahmed Zerkâ, *Şerhü kavâidi'l-fikhiyye*, 2. bs (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1989), 174.

61 Yusuf el-Kardâvî, *Fikhu'z-zekât*, 2. bs, c. 1 (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1973), 271.

62 Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, 2. bs, c. 4 (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1985), 686.

63 es-Sâlûs, *İstibdâlu'l-nukûd ve'l-ümlât*, 38.

64 Şübeyr, *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, 160.

65 Abdullah b. Süleyman İbn Menî', *el-Varaku'n-nakdî*, 2. bs (Mekke, 1984), 32.

66 Takî el-Osmânî, "Meseletü Teğayyüri Kıymeti'l-Umlê", *Mecelleti Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmî* içinde, c. 3, 1988, 1849.

dâğî,⁶⁷ Muhammed Eşkar (ö. 1439/2009),⁶⁸ Yûsuf Dâvûd,⁶⁹ Abdullah Muslih,⁷⁰ Ali Keleş,⁷¹ Kâmil Miras (ö. 1376/1957),⁷² Muhammed Peşe,⁷³ Ali Bakkal,⁷⁴ Ömer Faruk Habergetiren,⁷⁵ Haluk Songür,⁷⁶ Abdülaziz Bayındır,⁷⁷ Necmeddin Güney⁷⁸ ve Muhammed Varelcî⁷⁹ gibi burada hepsinin ismini sayamayacağımız çağdaş dönem fıkıh bilginleri ve araştırmacılarının çoğu; 1965'te düzenlenen İkinci Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye Kongresi, 1979'da düzenlenen Birinci İslâm Bankacılığı Kongresi,⁸⁰ 1988'de düzenlenen Mecmau' fikhî'l-İslâmî kongresi⁸¹ ve Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi⁸² gibi kurullarda alınan ortak kararlarda benimsenen kaideler bu yaklaşımı savunmaktadır. Çünkü esnâf-ı sitte hadisi çerçevesinde yapılan sahih kıyas ve şer'î kaidelerin isabetli değerlendirilmesi sonucu paradaki semeniyet sıfatı sadece altın ve gümüşe mahsus olmayıp mutlak olarak semeniyettir. Zira parada esas olan şey maddesi değil icra ettiği fonksiyonlar ve toplumun ortak kabulünde para olarak nitelendirilmesidir.

Banknotlar, yani kâğıt para günümüzde altın ve gümüşün icra ettiği fonksiyonları yerine getirmekte ve şüphe götürmez bir şekilde dünya toplumlarında para olarak kabul görmektedir. Nitekim banknotlarda semeniyet yoktur diyenlerin de kabul ettiği üzere kâğıt paraların değer ölçüsü ıstilahî olup kendi zatlarında herhangi bir değeri olmayan ve yürürlükten kaldırıldığı zaman değer ölçüsünü kaybeden kâğıt parçacıklarıdır. İşte bu husus dahi altın ve gümüşteki semeniyet vasfından bile daha açık bir şekilde kâğıt parada semeniyet vasfının olduğunu göstermektedir. Zira revaçta iken var olan fakat revaçtan kalkınca zail olan şeyin varlığı semeniyettir. Ayrıca iddia edilenin aksine fıkıh literatürü incelendiğinde altın ve

67 Muhyiddin el-Karadağî, “Tezbezbü Kiyemeti'n-nukûdi'l-varakiyye”, *Mecelleti Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmi* içinde, c. 3, 1988, 1777.

68 Muhammed Süleyman el-Eşkâr, “en-Nukud ve Tekallübü kıymeti'l-umle”, *Mecelleti Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmi* içinde, c. 3, 1988, 1673.

69 Dâvud, *Teğayyüri'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 168.

70 el-Muslih, “et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî”, 72.

71 Keleş, “İslâm'a Göre Para Kavramı”, 100-104.

72 Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5:78-79.

73 Muhammed Peşe, “Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4, sy 2 (2021): 341.

74 Ali Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy 1 (1995): 54.

75 Ömer Faruk Habergetiren, “İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler” (Yüksek Lisans Tezi, Şanhurfa, Harran Üniversitesi, 1997), 119.

76 Haluk Songür, “İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995), 64.

77 Bayındır, “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, 15-30.

78 Güney, *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler*, 14.

79 Muhammed Varelcî, “İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2021), 32.

80 es-Sâlûs, *İstibdâlu'l-nukûd ve'l-ümlât*, 39.

81 Rabitâtü'l-Âlemi'l-İslâmî, *Karârâtü mecmei'l-fikhi'l-İslâmî*, 3. bs (Mekke, 2010), 113.

82 Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsuatu'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, c. 23 (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2006), 67.

gümüş olmamasına ve naslarda zikredilmemesine rağmen görüşlerine itibar edilen birçok âlime göre felsler de semen vasfına sahip şer'î para olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda piyasalarda işlem görmüştür. Dolayısıyla altın veya gümüş olmadığı ve başta esnâf-ı sitte hadisi olmak üzere naslarda belirtilmediği halde felslerde de semeniyet vasfının var olduğu görüşleri, kâğıt parada da semeniyetin olabileceğini göstermektedir. Zira dünya piyasalarında paranın icra ettiği tüm fonksiyonları yerine getirdiği halde banknotların değer ölçüsü vasfına sahip olmadığı yaklaşımında bulunmak ve bu doğrultuda hüküm bina etmek fikhın genel prensipleri ölçüsünde isabetli bir tutum değildir. Çünkü şer'î hükümlerin ana gayesi mefsedeti defetmek, zorluğu ve meşakkati ortadan kaldırmak, adaleti inşa etmek ve şer'î hükümleri isabetli bir şekilde tatbik etme noktasında özverili olmaktadır.

4.3. Fıkhî Değerlendirme

Banknotlarda semeniyet yoktur yaklaşımını savunanlar esasen esnâf-ı sitte hadisinde zikredilen semeniyetin sadece altın ve gümüşte olduğunu kabul etmeleri noktasında hadis-i şerifin zahirinin yanı sıra Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşü, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) ilk görüşü, Mâlikilerde meşhur, Şâfiîlerde sahih ve Hanbelilerde nadir olan görüş ile muvafıktır. Ancak banknotlarda değer ölçüsü vasfının olduğunu savunan bilginler; İmam Muhammed'in (ö. 189/805) yaklaşımı, Ebû Yûsuf'un sonraki görüşü, Hanefilerde müftâbih,⁸³ Şâfiîlerde ikinci,⁸⁴ Mâlikilerde nadir ama müftâbih,⁸⁵ Hanbelilerde müftâbih olan görüş⁸⁶ ve birçok fikh bilgininin para vasfını taşıdığı dönemlerde felsleri değer ölçüsü olarak nitelendirmesini göz önünde bulundurarak kuvvetli deliller muvacehesinde nassın zahirine göre yorumlanmasını günümüz şartlarında isabetli bulmamış ve semeniyetin sadece nakdeyn denilen altın ve gümüşe mahsus olduğu iddiasını kabul etmemiştir.⁸⁷ Çünkü Hz. Peygamber dönemi dahil olmak üzere bazı mezhep imamlarının yaşadığı devirlerde asli para olarak paranın tüm fonksiyonlarını yerine getiren sadece altın ve gümüş kullanılmış ve tam anlamıyla semeniyet vasfının var olduğu söylenebilecek bir başka para çeşidi tezahür etmemiştir. Nitekim Ebû Hanife zamanında para vasıflarına tam bir şekilde sahip olmayan ve her ne kadar misli olsa da ribevî addedilmeyerek adedi kullanıldığı için farklı değerlendirilen felsler; daha sonra paranın birçok fonksiyonunu yerine getirecek şekilde kullanılabilir hale gelmiş

83 Nizameddin Belhî, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 2. bs, c. 3 (Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.), 118; Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, c. 6 (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 162; Serâhsi, *el-Mebsût*, 1989, 14:15.

84 Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibin ve umdetü'l-müftin*, 3. bs, c. 3 (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1991), 378.

85 Abdüsselâm b. Saïd Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, c. 3 (Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Evkâfi's-Suudiyye-Matbaatü's-Sâade, 2014), 90; Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve'l-tahsil*, 2. bs, c. 7 (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 319.

86 Mansûr b. Yûnus el-Buhûti, *Keşşâfü'l-kinâ*, c. 3 (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 371; Alî b. Süleyman Merdâvî, *el-İnsâf*, 1. bs, c. 5 (Beyrût: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, 1955), 15.

87 Dâvud, *Teğâyüri'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 135; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 168; İsmail Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkhi Açıldan Finans ve Altın İşlemleri* içinde (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 92-94.

ve bunu göz önünde bulunduran Ebû Yûsuf, hocası ile muvafık olduğu ilk görüşünden rücû ederek İmam Muhammed'in görüşüne de muvafık bir şekilde felslerde semeniyetin var olduğunu benimsemiştir. Nitekim aynı durum diğer mezheplerde de bu şekilde cereyan etmiş ve para fonksiyonlarını yerine getiren bir şeyin semeniyet vasfına sahip olması gerektiği görüşü daha baskın hale gelmiştir. Dolayısıyla literatürde felslerde semeniyet olmadığını savunan bilginler, mezhep imamlarının veya fukahâsının felslerin para fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmediği dönemlerde yaptığı değerlendirmeleri öne sürmekte fakat felslerin para fonksiyonlarını yerine getirdiği zamanlarda değer ölçüsü olarak görülmesini göz ardı etmektedir. Bu yaklaşımın tutarsızlık arz etmesinin yanı sıra konuya zahiri perspektifle yaklaşım banknotları para olarak kabul etmedikleri halde kendi mübadelelerinde ödeme vasıtası olarak Hz. Peygamber devrinde kullanılan altın ve gümüşü değil de günümüzdeki banknotları kullanmaları da ayrı bir çelişkidir. Ayrıca gerek banknotlarda değer ölçüsü olduğunu savunanlar gerekse de olmadığını savunanlar olsun felsleri kâğıt paraya kıyas ederek mezhep imamlarının felslerdeki görüşlerini mutlak olarak kâğıt paraya hamletmek de isabetli değildir. Çünkü ileride mukayeseli olarak ifade edileceği üzere para olmaları noktasında ortak özellikleri olsa da kâğıt para bize göre fels değildir.

Kıyas çerçevesinde mefhumu'l-muhalefe/lakab ile istidlal eden ve illet-i kâsıra çerçevesinde nakdeyn dışında semeniyet olmuş olsaydı mutlaka naslarda zikredilmesi gerekirdi yaklaşımı ise nassın zahirine fasit bir yaklaşımdır. Çünkü fıkıh usulü âlimlerinin çoğuna göre mefhûmü'l-muhâlefe üzerine hüküm bina edilmemektedir. Burada usul bilginlerinin delil olarak itibar ettiği mefhûmü'l-muvâfakaya itibar edilmeli ve sadece altın ve gümüşte değil para fonksiyonlarını yerine getiren şeylerde de semeniyetin var olabileceği görüşünün benimsenmesi daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.⁸⁸ Zira fıkıh ilmi, kati delillerle sabit olmuş temellerin üzerine belirli esaslar ve kaideler dahilinde içtihat ile bina edilen şeyler üzerine kuruludur. Şayet ki, naslarda her şey kati olarak tafsilatlarıyla birlikte belirtilecek olsaydı o vakit zahir olan şeyin nakledilme amelîyesi hariç fıkıh ilmine gerek kalmazdı.

Esnâf-ı sitte hadisinin sebep-i vürûdu semeniyetin sadece altın ve gümüşe mahsus olduğunu belirtmek değil; altın ve gümüşte zekâtın ve mübadelelerin keyfiyetini belirlemektir. Dolayısıyla kıyası reddedip nassın zahirine göre hareket etmek, felslerdeki evrilişi ve fukahânın felslere olan yaklaşımını göz ardı ederek felslerin hükmünü mutlak olarak kâğıt paraya vermek ve anakronizm yaparak Hz. Peygamber'in veya mezhep imamlarının görüşüne göre kâğıt parada semeniyet yoktur yaklaşımını savunmak isabetli bir tutum değildir. Zira günümüz itibarıyla kâğıt para evrildiği noktada dayanıklı, saklanabilir, kolay taşınabilir, bölünebilir ve zor taklit edilebilir olması ile mal ve hizmetlerin değişiminde ödeme aracı, ortak değer ölçüsü ve tasarruf aracı olması bakımından altın ve gümüşün icra ettiği fonksiyonları neredeyse tamamen yerine getiren asli bir paradır. Nitekim bu özelliklere sahip olan

88 es-Sâlûs, *İstibdâlu'l-nukûd ve'l-ümlât*, 77-78; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 215.

kâğıt para ile de her türlü diyet verilebilir, telef edilen şeylerin tazmini yapılabilir ve eşyanın kıymeti takdir olunabilir.

Buna mukabil banknotlardaki semeniyeti reddedenlerin banknotların kıymetini kendi öz değerinden almadığı ve yapısı bakımından hilkaten değil de ıstilahî olduklarına dair görüşleri ise sahih bir görüştür. Ancak kâğıt paranın yapısı bakımından ıstilahî olması onda semeniyetin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü banknotlar her ne kadar kâğıt parçası olsa da altın ve gümüş karşılığında tedavüle sürüldüğü zaman altın ve gümüşü temsil etmesi, herhangi bir maden karşılığında piyasaya sürülmediği zaman ise kendisini tedavüle süren otoritenin gücünü temsil etmesi bakımından bir değer ölçüsüdür. Ayrıca naslardaki ribâ ifadelerinin altın ve gümüş esas alınarak belirtilmesi bunun sadece altın ve gümüşle sınırlı olduğu anlamına delalet etmez ki, altın ve gümüş dışındaki paralarda semeniyetin veya ribânın olmayacağına dair açık bir delil de bulunmamaktadır.

Bu bağlamda banknotlarda değer ölçüsü olmadığı görüşüne fikhî olarak hüküm bina edilecek olursa günümüzde asli para olarak kullanılan kâğıt para ribâ tahakkuk etmeyecek, ticaret maksadıyla kullanılması hariç zekâtla mükellef olunmayacak, zekât konu olsa bile alacağın zekâtı mevzu bahis olacak ve banknotlar şirket sermayesi olarak kullanılamayacaktır.⁸⁹ Buna karşın semeniyetin var olduğu görüşüne göre hüküm bina edilecek olur ise o vakit kâğıt para ribâ hükümleri tüm şekilleriyle birlikte cereyan edecek, zekât mükellefiyeti tahakkuk edecek ve kâğıt para başta selem, sarf ve şirket akitleri olmak üzere tüm akitlere konu olacak ve tedavülde bulunduğu müddetçe değer ölçüsü ve iddihâr (servet biriktirme) aracı olarak piyasalarda işlem görecektir.

Görüldüğü üzere banknotlarda semeniyetin olmadığı görüşünün benimsenmesi İslâm'ın temel yapısı için büyük tehlikeler arz etmekte, para mübadelesini kökten sarsmakta ve fikhî birikimi yok saymaktadır. Zira günümüz itibarıyla kâğıt para olarak 1 Milyar Türk lirasına veya ABD dolarına sahip olan bir şahsın zekâtla mükellef olmaması, bu serveti şirket sermayesi olarak kullanamaması ve bu para ribânın gerçekleşmemesi makul bir zeminde mümkün görünmemektedir.

5. İslâm Hukuku Para Tasnifinde Kâğıt Paranın Konumu

Banknotların fikhî çerçevede para niteliği taşıyıp taşımadığı tartışmaları, para ise hangi çeşit bir paradır, değil ise nedir noktasındaki tartışmaları doğurmuş ve bu doğrultuda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Nitekim banknotların değer ölçüsü vasfına sahip olmadığını savunanlar onları ticaret malı veya borç senedi olarak nitelendirmiş; değer ölçüsü vasfına sahip olduğunu savunanlar ise onları altın, gümüş, fels ve müstakil para şeklinde değerlendirmiştir.

89 İsa, *Kıymetü'n-nukûdi'l-âsâr ve'l-ilâc*, 61; Salih Rıza Ebû Ferha, "Teğayyürü Kıymetü'n-nukûd ve Eseruhu fi Sidadi'-deyni fi'l-İslâm" (Yüksek Lisans Tezi, Batı Şeria, Câmîatü'n-Necâh, 2005), 36.

5.1. Banknotların Ticaret Malı (Urûz) Olduğu Görüşü

Banknotlar insanların kendisine meylettiği ve gerektiğinde biriktirdiği şey olarak müte-kavvim mal olma vasıflarına daha çok sahiptir.⁹⁰ Bey' akdi inşa edilirken taraflar, akdi bun-lar üzerine bina etmekte ve tarafların asıl amacı banknotlara sahip olmaktır. Bu sebeple daha önce zikredildiği üzere banknotlarda değer ölçüsü vasfının olmadığını savunan bilginlerden Hasan Eyyüp, Uleyş ve Abdurrahman Sûdî'ye göre banknotlar ticaret malı olarak değeriendirilmelidir. Uleyş, felsleri de semen vasfına sahip olmayan ticaret malı olarak değeriendir-miş ve bu görüşünü İmam Mâlik'in ticaret için kullanılması hariç 200 dirhem değerindeki felslerde zekât olmadığını belirttiği görüşüne ve Mecelle'de kâğıt paraların ticaret malı ola-rak değeriendirildiği⁹¹ yorumuna isnat ettirmektedir.

Banknotları ticaret malı olarak nitelendirenlerin görüşü incelendiğinde bu yaklaşımı sa-vunanlar, alışverişlerde ödeme vasıtası olarak kullanılan banknotların sadece bir vasıta ol-duğunu, akdin konusunun esas olarak banknot satışı olmadığını ve asıl gayenin kâğıt par-çası olan banknotlar değil, onların temsil ettiği değere sahip olma çabası olduğunu göz ardı etmektedir. Nitekim banknotların piyasadaki değeri ile kâğıt değeri birbirinden farklıdır ve nominal değer, kâğıt parçasıyla temellendirilmemelidir.⁹² Ayrıca ticaret mallarının hakiki manada mal olarak kendi zatlarında kıymetleri vardır ve her durumda kıymetlerini koru-yarak elinde bulundurduğu kişilere kullanım açısından pek çok fayda sağlamaktadır. Buna karşın banknotların ise temsil ettiği herhangi bir maden değeri veya itibarî değeri hariç ha-kiki bir kıymeti yoktur. Nitekim kendisini tedavüle süren otorite yıkıldığında veya tedavül-den kaldırdığında kıymetini tamamen kaybetmekte ve elinde bulunduran kişilere herhangi bir fayda sağlamamaktadır. Ayrıca bir şeyi ticaret malı olarak değeriendirmek o şeyde seme-niyet olmadığı anlamına da gelmemektedir. Çünkü semeniyette esas olan şey, o şeyin mad-desi değil, değer ölçüsü ve mübadele aracı olarak paranın sahip olduğu fonksiyonları ye-rine getirmesidir.

Bu bağlamda banknotları ticaret malı olarak değeriendirerek görüşünü Mecelle 130. Maddeye isnat eden Uleyş, bu yorumunda isabetli bir değeriendirme yapamamıştır. Çünkü iddia edilenin aksine bu maddede semeniyet vasfının esas olarak paranın yapısında değil fonksiyonlarında olduğuna işaret edilmiş ve kâğıt paraların sadece kesâd durumunda yani tedavülde kullanılmadığı zamanlarda kâğıt maddesi olarak kıymetî ve ticaret malı vafında nitelendirilmesi; tedavülde olduklarında ise misli ve semeniyet vasfına sahip para olarak de-ğeriendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu sebeple banknotlar tedavülde iken para; teda-vülde kaldırıldığında ise ticaret malı olarak değeriendirilmelidir.⁹³ Nitekim Uleyş'in bu görüşünü felslerin para fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmediği dönemlerde öne süren

90 İsa, *Kıymetü'n-nukûdi'l-âsar ve'l-ilâc*, 60; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 175.

91 Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1:101.

92 Dâvud, *Teğayyüri'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 152.

93 Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1:117.

İmam Mâlik'e isnat ettirmesi de isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü felslerin para fonksiyonlarını yerine getirdiği zaman semen vasfına sahip olması gerektiği görüşü, sonraki dönemlerde İmam Mâlik'in (ö. 179/795) görüşüne muhalif olarak mezhepte benimsenmiş ve yukarıda belirtildiği üzere fetvaya daha uygun olduğu kabul edilmiştir.

5.2. Banknotların Borç Senedi/Kıymetli Evrak Olduğu Görüşü

Banknotlar semen vasfına sahip olmadığı gibi mal özelliği de olmayan, kendi zatında herhangi bir değeri olmayan ve üzerinde yazılı olan rakam karşılığında talep edildiği zaman %100 altın veya gümüş ödemesi teminatının verildiği kıymetli evraklardır. Dolayısıyla sadece talep edildiğinde ödenecek olan altın veya gümüş miktarını gösteren borç vesikası yani senet mahiyetinde değerlendirilmelidir.⁹⁴ Nitekim tarihi seyri göz önünde bulundurulduğunda banknotlar, onları ihraç edenler ile para sahipleri arasındaki güvene binaen borç senedi şeklinde ortaya çıkmış ve bu şekilde devam etmiştir. Yukarıda zikredildiği üzere kâğıt parada semeniyetin olmadığını savunan çağdaş dönem âlimlerinden Şeyh Mûfi', Hüseyinî ve İbn-i Bedrân bu yaklaşımı savunmaktadır.

Bu bağlamda banknotların borç senedi olduğu yaklaşımı tetkik edildiğinde sadece ilk ve sınırlı olan kullanım şeklini gözetererek ve yaşadıkları dönem gereği kâğıt paranın temsili ve itibarî para olarak tedavüle sürüldüğü dönemlere şahit olmayanların banknotları borç senedi olarak değerlendirmesi sahih bir görüştür. Ancak banknotların borç senedi niteliğinden evrilerek para olarak tedavüle sürüldüğüne şahit olmalarına veya bu vakayı bilmelerine rağmen onları borç senedi olarak değerlendirenler kâğıt paranın geldiği noktayı göz ardı etmektedir. Zira borç vesikası olarak ilk kullanım şekli hariç banknotlar tarih boyunca 1973 yılına kadar altın veya gümüşü temsil etmesiyle temsilî para, sonrasında yani günümüz itibariyle ise kendisini tedavüle süren otoritenin gücünü temsil etmesiyle itibarî para şeklinde piyasalarda işlem görmektedir. Ayrıca borç senedi ile banknot arasında da birtakım farklar vardır. Borç senedi borçlu olan kimseye kabz etmediği sürece herhangi bir menfaat sağlamazken banknotlar, elinde bulunan kimseye istediği gibi tasarrufta bulunma yetkisi vermekte ve birçok menfaat sağlamaktadır. Zira bu noktada banknotların borç senedi olarak değerlendirme, yasak olan şeylere mahal vermesi ve ticari muamelelerde insanları zorluk ve meşakkate sevk etmesi açısından bir anlamda fikhî birikimi de reddetmektedir. Çünkü bu durumda banknotlar akit meclisi olmayan borç vesikası olmakta ve akit meclisinde kabzı imkân dahilinde olmamaktadır. Böylelikle peşin verilseler dahi kâli bi'l-kâli/deyn bi'd-deyn⁹⁵ muamelesi gerçekleşmekte ve bu muamelenin fıkıh literatüründe yasak olmasından ötürü banknotların birbirleriyle mübadelesi hiçbir şekilde mümkün olmamaktadır.

94 İsa, *Kıymetü'n-nukûdi'l-âsâr ve'l-ilâc*, 59; el-Muslih, "et-Tedahhumü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî", 71.

95 Serâhsi, *el-Mebsût*, 1989, 14:24-25.

5.3. Kâğıt Paranın Fels Konumunda Olduğu Görüşü

Değersiz madenlerden darp edilmesi, çoğunlukla sahip olduğu öz değerın piyasadaki değerinden düşük olması, tedavülden kaldırıldığında veya insanların para olarak itibar etmeyi terk etmesi ile para vasfını yitirmesi, kıymetini kendi öz değerinden değil insanların ıstılahî olarak semen vasfını vermesinden alması ve yerel veya bölgesel olarak serbestçe basılabilmesi gibi özellikleri sebebiyle felsler günümüzdeki kâğıt paraya benzetilmiştir. Nitekim altın veya gümüş olmadığı ve naslarda belirtilmediği halde felslerin fıkıh literatüründe değer ölçüsü niteliğine sahip olması, kâğıt paranın da değer ölçüsü vasfına sahip olduğunu göstermektedir. Yukarıda zikredildiği üzere kâğıt paranın değer ölçüsü vasfına sahip olduğunu ileri süren modern dönem fıkıh bilginleri ve araştırmacılarından Ahmed ez-Zerkâ, Yûsuf el-Karadâvî, Vehbe ez-Zühaylî, es-Sâlûs, Muhammed Şübeyr, İbni Menî', Takî el-Osmânî, el-Karadâğî, Muhammed Eşkar, Abdullah Muslih, Ali Bakkal ve Haluk Songür gibi bilginler bu yaklaşımı savunmaktadır.

Bu bağlama kâğıt para değer ölçüsünün felsler gibi olduğu görüşü, kıymetinin ve hükmünün de felsler gibi itibarî olduğu yaklaşımlarına yol açmış ve birçok araştırmacı kâğıt para kıymetinin ve hükmünün felsler gibi itibarî olduğunu savunmuştur. Hatta bu doğrultuda kâğıt para tamamen fels mahiyetinde bir paradır şeklinde görüşler dahi ileri sürülmüştür. Kâğıt paranın değer ölçüsü bakımından felsler gibi olduğu yaklaşımı değerlendirildiğinde; naslarda belirtilmediği halde tedavülde para olarak kullanılan felslerin değer ölçüsü niteliği taşıdığı gibi kâğıt paranın da değer ölçüsü vasfını taşıdığı yaklaşımı isabetli bir yaklaşımdır. Çünkü kâğıt para, paranın tüm fonksiyonlarını yerine getirecek şekilde piyasalarda kabul görmektedir.

Kâğıt para kıymetinin ve hükmünün de felsler gibi ıstılahî olduğu yaklaşımı değerlendirildiğinde ise 1973 sonrası kâğıt paranın itibarî mahiyette tedavüle sürülüşünü göz önünde bulundurarak kâğıt paranın kıymeti ve hükmü bakımından felslere benzetilmesi isabetli bir yaklaşımdır. Ancak bu yaklaşımın mutlak olarak genel bir hüküm şeklinde yorumlanması isabetlilik arz etmemektedir. Çünkü tarihsel evriliş gözetildiğinde kâğıt para her zaman itibarî olarak değil, temsilî olarak da tedavülde kullanılmıştır. Zira 1973 öncesi kâğıt para itibarî olarak değil, temsilî olarak yani kıymetini altın veya gümüşten alacak şekilde tedavüle sürülmüştür. Dolayısıyla altın veya gümüş standardının benimsendiği 1973 öncesi dünya para sisteminde altını ve gümüşü temsil eden kâğıt paraların kıymet bakımından felsler gibi değerlendirilmesi ve bu doğrultuda hüküm bina edilmesi hiçbir şekilde isabetli bir yaklaşım olmayacaktır.

Kâğıt para tamamen fels mahiyetinde bir paradır şeklindeki tartışmalar incelendiğinde ise bu yaklaşımlar da hiçbir şekilde isabetlilik arz etmemektedir. Çünkü her ne kadar değer ölçüsü vasfına ıstılahî olarak sahip olmaları bakımından benzer yönleri bulunsa da kâğıt para bizzat fels değildir ve ıstılahî olması sebebiyle de her zaman felsler gibi değerlendirilmemelidir. Çünkü felsler, her ne kadar altın ve gümüş gibi olmasa da az fakat göz ardı

edilemeyecek şekilde başlı başına kıymet ifade eden madenlerden darp edilmiş, doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte hicri ilk asırda çok kısa süreliğine dirhem karşılığında tedavüle sürüldüğü iddia edilse de tarih boyunca genel olarak altın veya gümüşü temsil edecek şekilde temsili para mahiyetinde tedavüle sürülmemiş,⁹⁶ itibarî olarak ise sınırlı bir şekilde piyasalarda bulunmuştur. Buna karşın kâğıt paralar ise yapısı bakımından değeri yok denecek kadar az olan kâğıttan üretilmekte ve geçmişten bugüne kadar temsili veya itibarî para mahiyetinde aslı para olarak tedavüle kullanılmaktadır. Nitekim temsili olarak tedavüle sürüldüğü zaman sadece temsil ettiği değer ölçüsü ile revaçta olmakta ve dünya para standardına göre altın ve gümüşü temsil edecek şekilde piyasalarda kullanılmaktadır. İtibarî olarak tedavüle sürüldüğü dönemlerde ise sadece kendisini piyasaya süren resmi otoritenin gücünü temsil edecek şekilde piyasalarda kullanılmaktadır. Bu çalışmaya göre kâğıt para ile fels arasındaki tek ortak nokta; her ikisinin de reel değerinin öz değerinden fazla olması ve semeniyetinin ıstılahî olmasıdır. Zira ikisi de hilkatene para ve aynı hükümlere tabi olmasına rağmen nasıl altın gümüşür veya gümüş altındır denilmiyorsa, fels ve kâğıt paralara da ıstılahî olmalarına rağmen kâğıt para felstir veya fels de kâğıt paradır denilmemelidir. Çünkü taşıdıkları niteliklerin farklı olmasıyla kâğıt para ayrı bir cins; fels ayrı bir cinstir.

Kâğıt paranın birçok konuda felslere benzetilmesi fakat felslerin ve kâğıt paranın tarihsel seyri gözetilmeyerek sistematik bir şekilde analiz edilememesi, modern literatürde birçok tartışmaya sebebiyet vermiş ve kâğıt paranın yapısı ve hükmü hakkındaki tartışmalar kısır bir döngü içerisinde cereyan etmiştir. Çünkü felsler fıkıh literatüründe semeniyeti, keyfiyeti, yapısı ve mahiyeti bakımından tartışmalı bir konudur.⁹⁷ Başta mezhep imamları olmak üzere Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde müftâbih görüş olmamasına rağmen fıkıh literatüründe genel olarak felslerin aslı para olmadığı, zekâta konu olmadığı, ribânın tahakkuk etmediği ve selem veya mudarebe gibi şirket akitlerine sermaye olamayacağı görüşleri hakimdir.⁹⁸ Dolayısıyla kâğıt parayı yapısı ve hükmü bakımından mutlak bir şekilde felsler gibi değerlendirmek literatürde cereyan eden fels tartışmalarını kâğıt paraya da hamletmek olacağından felslere dair yöneltilen tüm eleştirilerin ve değerlendirmelerin kâğıt para için de söz konusu olma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu zamana kadar başta faiz ve para değer değişimi konusunda tercih edilmesi gereken hükümler olmak üzere birçok konuda kâğıt paraların tamamen fels mahiyetinde olduğu yaklaşımı burada da ifade edildiği gibi kâğıt paranın felsten farklı olduğunu savunanlar tarafından eleştirilmiştir. Böylelikle konu ana bağlamından çıkarak sadece felsler hakkındaki tartışmalara dönüşmüş, kâğıt parada itibar edilmesi gereken hükümlere dair birçok delil ileri sürüle bile bu deliller doğrultusunda inşa edilen hükümler ihtiyatlı karşılanmış ve ikna edici nitelik taşıyamamıştır.

96 Bknz: el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 90.

97 Muhammed Hasaneyn Mahlûf, *et-Tibyân fi zekâti 'l-esmân* (Ma' hedü'd-Diniyye, 1924), 21-25.

98 el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 188-93.

5. 4. Kâğıt Paranın Altın ve Gümüş Konumunda Olduğu Görüşü

Kâğıt paralar altın ve gümüş yerine kaim olan paralardır. Yaşadığımız dönemde altın ve gümüş piyasalarda bizzat para olarak kullanılmamakta ve bunların fonksiyonlarını altın ve gümüş karşılığında tedavüle sürülen kâğıt paralar yerine getirmektedir.⁹⁹ Nitekim bu durum altın ve gümüşteki vasıfların kâğıt para da var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kâğıt para altın ve gümüş paranın bir nevi olup hüküm noktasında da hiçbir ayırım yapılmaksızın altın ve gümüşün tâbî olduğu hükümlere göre değerlendirilmeli, zekât nisabı bu şekilde takdir edilmeli, ribâ cereyan etmeli ve kâğıt para şirket sermayesi olarak kullanılabilmelidir.¹⁰⁰

Görüldüğü üzere kâğıt para değer ölçüsünün altın ve gümüş gibi olduğu görüşü, kıymetinin ve hükmünün de altın ve gümüş gibi olduğu yaklaşımlarına yol açmış ve birçok araştırmacı kâğıt paranın kıymetini altın ve gümüşten aldığını, hükmünün ise altın ve gümüş gibi hilkaten para hükmünde olduğunu savunmuştur. Nitekim bu doğrultuda kâğıt para bizzat altın mahiyetinde bir paradır şeklinde görüşler dahi ileri sürülmüştür.¹⁰¹ Kâğıt paranın değer ölçüsü bakımından altın ve gümüş gibi olduğu görüşü değerlendirildiğinde bu yaklaşım isabetlilik arz etmektedir. Çünkü kâğıt para, paranın tüm fonksiyonlarını yerine getirecek şekilde piyasalarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla felslerde olduğu gibi naslarda zikredilsin veya zikredilmesin para olarak addedilen bir şey, yapısı ve çeşidi her ne olursa olsun değer ölçüsü vasfına sahiptir.

Kâğıt paranın kıymetini altın ve gümüşten aldığı ve hükmünün de bu doğrultuda olması gerektiği görüşü değerlendirildiğinde ise 1973 öncesi kâğıt paranın temsilî olarak değerini altın veya gümüşten alacak şekilde tedavüle sürüldüğü zamanlarda yapılan bu değerlendirme isabetlilik arz etmektedir. Ancak bu hükmün genel bir hüküm olarak yorumlanması isabetli değildir. Çünkü tarihsel evrilişi gözetildiğinde kâğıt para kıymetini her zaman altın veya gümüşten alacak şekilde sadece temsilî olarak değil; günümüzde olduğu gibi kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden alacak şekilde itibarî olarak da tedavüle sürülmektedir. Ayrıca kâğıt paranın temsilî para olarak değerini yalnızca altın ve gümüşten alacak şekilde tedavüle sürülmediği de gözlemlenmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da gerçek anlamda doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte, değerini gayri menkulden alan rentenmark¹⁰² adıyla banknotlar da tedavüle sürülmüştür. Dolayısıyla değerini altın veya gümüşten almayan kâğıt paraların kıymetini altın ve gümüşten aldığı söylenilemez. Bu bağlamda altın veya gümüş standardının benimsendiği 1973 öncesi dünya para sisteminde altın

99 *Mecelleti Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmi*, c. 3, 1988, 2247.

100 el-Muslih, "et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî", 70; İsa, *Kıymetü'n-nukûdi'l-âsâr ve'l-ilâc*, 62.

101 Alshami, "İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı", 58; el-Muslih, "et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî", 69.

102 Barış Ülker, "Yeni Merkantalist Politikaların Oluşumu, Gelişimi ve Etkilerinin Analizi" (Doktora Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2021), 88; İktisat Sözlüğü, "Rentenmark", t.y., <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/rentenmark/4087#:~:text=Yazd%C4%B1r,esnas%C4%B1nda%20kullan%C4%B1m%C4%B1%C5%9F%20ge%C3%A7ici%20bir%20parad%C4%B1r.>

ve gümüşü temsil eden kâğıt paraların kıymeti ve hükmü bakımından nakdeyn gibi değerlendirilmesi ve bu doğrultuda hüküm bina edilmesi isabetli iken, 1973 sonrası kâğıt para için bu yaklaşım hiçbir şekilde isabetlilik arz etmemektedir.

Kâğıt para bizzat altın ve gümüş mahiyetinde bir paradır şeklinde ortaya sürülen görüşler değerlendirildiğinde ise bu yaklaşımlar da hiçbir şekilde isabetlilik arz etmemektedir. Çünkü kâğıt para yapısı ve mahiyeti bakımından altın ve gümüşten farklı bir paradır. Bu sebeple hükmü bakımından da her zaman altın ve gümüş gibi değerlendirilmemelidir. Zira kâğıt para yapısı bakımından değerini bizzat kendi öz değerinden almamasından ötürü ıstilahî/temsilî-itibarî bir para iken, altın ve gümüş değerini bizzat kendi öz maden değerinden almasıyla hilkaten/mal paradır.

Kâğıt paranın tarihsel seyri göz ardı edilerek birçok konuda nakdeyne benzetilmesi, modern literatürde birçok tartışmaya sebebiyet vermiş, bununla birlikte kâğıt paranın yapısı ve hükmü hakkındaki tartışmalar fels tartışmalarında olduğu gibi kısır bir döngü içerisinde yalpalanmıştır. Nitekim Mecmau'l-fikhi'l-İslâmî'nin 1988 yılında semeniyet tartışmaları çerçevesinde “kâğıt para altın ve gümüş gibidir”¹⁰³ şeklinde aldığı karar birçok çalışmada hatalı analiz edilmiş ve alınan karara göre kâğıt para sanki kıymeti ve hükmü bakımından da altın ve gümüşü temsil eden bir paradır şeklinde yorumlanmıştır. Zira kâğıt parayı altın ve gümüşteki semeniyete kıyas ederek kâğıt para altın ve gümüş gibidir diyenlerin görüşü sanki kâğıt para değerini her zaman altın ve gümüşten alıyormuş gibi açıklanmakta ve buna göre hükümler bina edilmektedir.¹⁰⁴ Hâlbuki semeniyet bakımından kâğıt paranın altın ve gümüş gibi olması ile kıymet, yapı ve hüküm bakımından altın ve gümüş gibi olması farklı şeylerdir. Çünkü herhangi bir para tedavülde para olarak kullanıldığı müddetçe her zaman semeniyet vasfına sahipken kıymetinin ve hükmünün ne olduğu yapısına göre değişiklik arz etmektedir. Dolayısıyla kâğıt para temsilî olarak piyasaya sürüldüğünde yapısı bakımından ıstilahî fakat hükmü bakımından hilkaten, itibarî olarak tedavüle sürüldüğünde ise hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstilahî para hükmünde değerlendirilmelidir. Nitekim 1988 yılında düzenlenen Mecmau' fikhi'l- İslâmî kongresinde kâğıt para altın ve gümüş gibidir şeklinde alınan kararda da kâğıt paranın 1973 sonrası altın ve gümüş karşılığında basılmasının göz ardı edilmesi makul görünmemektedir. Zira kâğıt paranın konumlandırılması konusunda alınan karar şimdi ele alınacağı üzere kâğıt paranın kendi zatiyle kaim müstakil bir para olduğu karardır.

5. 5. Banknotların Müstakil Bir Para Olduğu Görüşü

Kâğıt para hiçbir şekilde ticaret malı, borç senedi, fels veyahut altın ve gümüş gibi bir para olmayıp paranın geçirdiği evreler sonucu geldiği noktada kendi zatiyle kaim müstakil

103 Rabıtatü'l-Âlemi'l- İslâmî, *Karârâtü mecmei'l-fikhi'l-İslâmî*, 114-15.

104 Alshami, “İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı”, 58; el-Muslih, “et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî”, 69.

bir paradır.¹⁰⁵ Tedavüle sürülen ulusal para birimi olarak çeşitleri vardır ve her para çeşidi müstakil olarak bir cinsi ifade etmektedir. Türk lirası farklı bir cinsken ABD doları farklı bir cinstir. Çağdaş âlimlerin çoğu, Mecmau' buhûsî'l-İslâmî Kongresi ve Mecmau' fihî'l-İslâmî gibi kongrelerde alınan kararlar bu doğrultudadır. Kâğıt para semeniyet bakımından altın ve gümüşün yerine getirdiği fonksiyonları yerine getirmektedir. Ancak yapısı, kıymeti, kullanımı ve tedavüle sürülüş şekli bakımından altın ve gümüşten farklı olan bir paradır. Ortaya çıkışı itibariyle bu zamana kadar para diye nitelendirilen şeylere benzememektedir. Para olması bakımından diğer paralarla ortak özellikleri olsa bile yapısı bakımından kendisine mahsus özellikleri vardır. Dolayısıyla bu durum kâğıt paranın hükmü noktasında bazı noktalarda diğer para çeşitleri ile ortak fakat bazı durumlarda ise diğer para çeşitlerinden farklı hükümlere tabi olması gerektiğini göstermektedir.¹⁰⁶

Görüş değerlendirildiğinde kâğıt paranın yapısı bakımından diğer paralardan farklı özelliklere sahip müstakil yeni bir para çeşidi olduğu noktasındaki yaklaşım bize göre en isabetli yaklaşımdır. Ancak kendi zatı ile kaim olması noktasında isabetli değerlendirmeler yapılamamıştır. Çünkü tedavüle çıktığı ilk şekli ve birçok aşamadan geçerek günümüze kadar gelen kâğıt para incelendiğinde, kâğıt paranın hiçbir dönemde kıymetini kendi vasfından almadığı ve kendi zatıyla kaim bir para olmadığı görülmektedir. Nitekim kâğıt para bu zamana kadar ya kıymetini altın ve gümüşten alacak şekilde temsilî olarak ya da kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden alacak şekilde itibarî olarak tedavüle sürülmüştür. Dolayısıyla kâğıt paranın kendi zatı ile kaim olduğu yaklaşımı, kâğıt paranın bu zamana kadar tedavüle sürülmüş olan her şekli ile çelişki arz etmektedir. Bu bağlamda kâğıt para değerini kendi zatından alan bir para olarak değil; harici bir vasıftan alan müstakil para şeklinde nitelendirilmelidir.

Sonuç

İslâm hukukuna göre paralar; yapısı bakımından hilkaten paralar ve ıstilahî paralar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Altın ve gümüş gibi değerini bizzat kendi öz değerinden alan paralar hilkaten; felsler gibi değerini bizzat kendi öz kıymetinden almayarak harici bir vasıftan alan paralar ise ıstilahî para olarak nitelendirilmektedir. 19. yüzyıldan günümüze kadar banknotlar değer ölçüsü vasfına sahip olarak İslâm hukuku açısından hükmü tedavüle sürülüş şekline göre değişiklik arz eden müstakil bir paradır. Bu doğrultuda kâğıt parada ribâ hükümleri tüm şekilleriyle cereyan etmekte, zekât mükellefiyeti tahakkuk etmekte ve kâğıt para başta selem, sarf ve şirket akitleri olmak üzere tüm akitlere konu olabilmektedir. Kâğıt para İslâm hukuku para tasnifinde kıymetini bizzat kendi öz değerinden almaması sebebiyle yapısı bakımından ıstilahî paralar kategorisindedir. Hükmü bakımından ise altın veya gümüş karşılığında temsilî para olarak tedavüle sürüldüğü zaman hilkaten, kendisini

105 *Mecelleti Mecmei'l-Fikhi'l-İslâmî*, 3:2261.

106 Dâvud, *Teğayyüri'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 165; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 210.

tedavüle süren otoritenin gücü doğrultusunda itibarî olarak piyasaya sürüldüğünde ise ıstılahî para hükmünde değerlendirilmeli ve paranın konu olduğu her alanda bu çerçevede hüküm bina edilmelidir. Dolayısıyla uluslararası para sistemi göz önünde bulundurulduğunda 1973 öncesi kâğıt paralar yapısı bakımından ıstılahî fakat hükmü bakımından hilkaten; günümüz itibariyle ise hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstılahî para hükmünde değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Abdullah, Adam. "The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy 1 (2020).
- Akdiş, Muhammet. *Para Teorisi ve Politikası*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.
- Akdoğan, Ece. "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği". *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, sy 1 (2020).
- Akyıldız, Ali. "Para". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 163-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Âli Mahmûd, Abdullah b. Zeyd. *Mecmûatü'r-resâil*. 3. bs. C. 4. Doha, 2015.
- Alshami, Mohamad Abulaziz. "İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2017.
- Altan, Mikail, ve Suna Akten Çürük. "Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz". *Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri* içinde, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Bakkal, Ali. "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy 1 (1995).
- Bardakçı, Hasan. "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi". *Avrasya Dosyası* 13, sy 1 (2022).
- Bayındır, Abdülaziz. "Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, sy 2 (2012).
- Buhûti, Mansûr b. Yûnus el-. *Keşşâfû'l-kinâ*. C. 3. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Chapra, Muhammed Umer. "Monetary Management in an Islamic Economy". *Islamic Economic Studies* 4, sy 1 (1996).
- Cobuild, Collins. "Collins Cobuild Compact English Learner's Dictionary", 482. Glasgow: Harper Collins Publishers, 2004.
- Çağlar, Muhammed Ali. "İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyyet)". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Çalış, Halit. "Kâsır İletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 4, sy 4 (2005).
- Dâvud, Yûsuf. *Teğayyürü'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*. Kahire: el-Mâ'hedu'l-âlemi li'l-Fikri'l-İslâmî, 1999.
- Ebû Ferha, Salih Rıza. "Teğayyürü Kıymeti'n-nukûd ve Eseruhu fi Sidadi'-deyni fi'l-İslâm". Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü'n-Necâh, 2005.
- Efendi, Ali Haydar. *Düerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. C. 1. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Ergun, Temel. *Makroekonomiye Giriş*. 1. bs. Ankara: Detay Yayıncılık, 2013.
- Eşkâr, Muhammed Süleyman el-. "en-Nukud ve Tekallübü kıymeti'l-umle". *Mecelleti Mecmei'l-Fıkhi'l-İslâmi* içinde, C. 3, 1988.
- Evlimoğlu, Umut, ve Tolga Umut Gümüş. "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme". *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy 2 (2018).
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Mişbâhu'l-münir fi ğarîbi's-Şerhi'l-kebir*. 2. bs. C. 1. Kahire: Dâru'l-Mearif, 2016.
- Firdaus, Muhammad Irkham. "The Concept of Money According to the Thought of Ibn Taymiyah and Imam Ghazali and its Impelemation in the Economic Field". *Journal of Islamic Economic Law* 4, sy 2 (2020).
- Gezgin, Yusuf Erdem. "Fikhî Açından Altın Mübadele İşlemleri". Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

- . “Fıkhî Açından Altının Para veya Meta’ Olma Niteliği”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy 2 (2020).
- Güney, Necmeddin. “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”. *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler* içinde, Konya: NEU Yayınları, 2020.
- . *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler*. Konya: NEU Yayınları, 2020.
- Habergetiren, Ömer Faruk. “İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler”. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 1997.
- Haccâc, Müslim b. *el-Câmiu’s-Sahîh*. Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikiyye, 2010.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. C. 2. 2 c. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003.
- Hasenî, Ahmed el-. *el-Evrâku’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*. 1. bs. Şam: Dâru’l-Fikr, 1999.
- Hiç, Mükerrerem. *Para Teorisi ve Politikası*. 9. bs. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.
- Hüseynî, Ahmed b. Ahmed el-. *Behcetü’l-müşâk*, 1910.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Mecmû’atü resâ’ili İbn Âbidîn*. C. 2, t.y.
- İbn Bedrân, Abdulkâdir. *el-Ukûdü’l-Yakûtiyye*. 2. bs. Kahire: Mektebetü’s-Siddâvî, 1992.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd. *Kitâbu tarihi İbn Haldûn*. 1. bs. C. 1. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1981.
- İbn Menî’, Abdullah b. Süleyman. *el-Varaku’n-nakdî*. 2. bs. Mekke, 1984.
- İbn Rüşd el-Ced, Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve’t-tahsîl*. 2. bs. C. 7. Beyrût: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1988.
- İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddin. *Fethü’l-kadîr*. C. 6. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- İktisat Sözlüğü. “Rentenmark”, t.y. <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/rentenmark/4087#:~:text=Yazd%C4%B1r,esn%C4%B1nda%20kullan%C4%B1m%C4%B1%C5%9F%20ge%C3%A7ici%20bir%20parad%C4%B1r>.
- İsa, Halîfî. *Kıymetü’n-nukûdi’l-âsâr ve’l-ilâc*. 1. bs. Amman: Dâru’n-Nefâis, 2011.
- Karadağı, Muhyiddin el-. “Tezebüzü Kıymeti’n-nukûdi’l-varakiyye”. *Mecelleti Mecmei’l-Fıkhî’l-İslâmî* içinde, C. 3, 1988.
- Kardâvî, Yusuf el-. *Fıkhü’z-zekât*. 2. bs. C. 1. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1973.
- Keleş, Ali. “İslâm’a Göre Para Kavramı”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1998.
- Mahlûf, Muhammed Hasaneyn. *et-Tibyân fi zekâti’l-esmân*. Ma’hedü’d-Diniyye, 1924.
- Makrîzî, Ebû Muhammed el-. *Kitâbu resâili’l-Makrîzî*. 1. bs. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1998.
- Mecelleti Mecmei’l-Fıkhî’l-İslâmî*. C. 3, 1988.
- Merdâvî, Alî b. Süleyman. *el-İnsâf*. 1. bs. C. 5. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Ârabî, 1955.
- Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 4. bs. C. 5. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978.
- Muslih, Halid b. Abdullah el-. “et-Tedahhumü’n-nakdî fi’l-fıkhî’l-İslâmî”. Doktora Tezi, Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 2004.
- Muti’, Muhammed. *Fetava’ş-şeyh Bahit el-Muti’*. C. 1. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ en-. *Ravzatü’t-tâlibîn ve umdetü’l-müftîn*. 3. bs. C. 3. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1991.
- Nizameddin Belhî. *el-Fetâva’l-Hindîyye*. 2. bs. C. 3. Beyrût: Dâru’l-Fikr, t.y.
- Orman, Sabri. “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”. *Para, Faiz ve İslam* içinde, İstanbul: İSAV Yayınları, 1992.
- Osmani, Takî el-. “Meseletü Teğayyüri Kıymeti’l-Umlu”. *Mecelleti Mecmei’l-Fıkhî’l-İslâmî*, C. 3, 1988.

- Özbaş, Mert Yılmaz. “Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğın Para Birimi Olabilir Mi?” *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* içinde, sy 1 (2019).
- Özkan, İzgi. “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy 9 (1978).
- Özsoy, İsmail. “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”. *Fıkıh Açısından Finans ve Altın İşlemleri* içinde, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Peşe, Muhammed. “Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4, sy 2 (2021).
- Rabıtâtü’l-Âlemi’l-İslâmî. *Karârâtü mecmei’l-fıkhi’l-İslâmî*. 3. bs. Mekke, 2010.
- Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd. *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*. C. 3. Suudi Arabistan: Vizâretü’l-Evkâfî’s-Suudiyye- Matbaatü’s-Sâade, 2014.
- Sâlûs, Ali Ahmed es-. *İstibdâlu’l-nukûd ve’l-ümlât*. Kuveyt: Mektebetü’l-Fellâh, 1985.
- Serâhsi, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. C. 14. Beyrût: Dâru’l-Mârife, 1989.
- . *el-Mebsût*. C. 12. Beyrût: Dâru’l-Mârife, 1989.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat*. Ankara: Güzem Yayınları, 1986.
- Songür, Haluk. “İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995.
- Şübeyr, Muhammed Osman. *el-Muâmeletü’l-mâliyyetü’l-muâsıra*. 6. bs. Amman: Dâru’n-Nefâis, 2007.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750”. *Marmara Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, sy 2 (1985).
- TCMB. “Kâğıt Paranın Tarihçesi”, t.y. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d189b219-fe71-40bf-9754-6a5f7d0a65eb/KagitParaTarihce.pdf?MOD=AJPERES#:~:text=%C4%B0lk%20k%C3%A2%C4%9F%C4%B1t%20paran%C4%B1n%201690’l%C4%B1,kurulmas%C4%B1%20ile%20de%20yayg%C4%B1nla%C5%9Ft%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20g%C3%B6r%C3%BClmektedir>.
- TDK Türkçe Sözlük. “Para”, t.y. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tekdoğan, Ömer Faruk. “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sy 59 (2020).
- Tirmizî, Ebû İsa et-. *Sünenü’l-Tirmizî*. Kahire: Dâru’l-Fecr, 2011.
- Uleyş, Muhammed. *Fethu’l-Âli el-Mâlik*. C. 1. Beyrût: Dâru’l-Fikr, t.y.
- Uzunoglu, Sadi. *Para ve Döviz Piyasaları*. 3. bs. İstanbul: Literatür Yayınları, 2007.
- Ülker, Barış. “Yeni Merkantalist Politikaların Oluşumu, Gelişimi ve Etkilerinin Analizi”. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2021.
- Ünsal, Muzaffer. *Makro İktisat*. 11. bs. Ankara: Murat Yayınları, 2017.
- Varelcı, Muhammed. “İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2021.
- Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye. *el-Mevsuatu’l-fıkhiyyetü’l-Kuveytiyye*. C. 23. Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2006.
- Yurtçiçek, Mehmet Sıddık. “Hukuki Açısından Elektronik Para”. Doktora, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Zerkâ, Ahmed. *Şerhü kavâidi’l-fıkhiyye*. 2. bs. Beyrût: Dâru’l-Kalem, 1989.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletühü*. 2. bs. C. 4. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1985.